

<https://doi.org/10.18778/2299-7458.14.17>

Czytanie Literatury
Łódzkie Studia Literaturoznawcze
14/2025
ISSN 2299-7458
e-ISSN 2449-8386

MARZENA GONERA

<https://orcid.org/0000-0003-0657-3910>

325

NAUKA I ŚWIĘTOWANIE W CZASACH KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ...

Nauka i świętowanie w czasach Komisji Edukacji Narodowej

Recenzja książki Katarzyny Buczek,
*Rozmaite święta zawsze winnego uczczenia
godne. Uroczystości szkolne w czasach
Komisji Edukacji Narodowej,*
Wydawnictwa Uniwersytetu
Warszawskiego, Warszawa 2023

© by the Author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Received: 27.03.2025. Verified: 01.08.2025. Revised: 19.08.2025. Accepted: 10.09.2025.

Funding information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

STRESZCZENIE

Artykuł jest recenzją monografii Katarzyny Buczek *Rozmaite święta zawsze winnego uczczenia godne. Uroczystości szkolne w czasach Komisji Edukacji Narodowej*. Głównym tematem recenzowanego opracowania są obchody różnych świąt wewnętrznych w placówkach edukacyjnych podległych Komisji Edukacji Narodowej. Należały do nich m.in. rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego, publiczne egzaminy (popisy) składane przez najzdolniejszych uczniów, oficjalne pożegnanie absolwentów. Osobną grupę uroczystości tworzą celebracje uświetniające ważne momenty z życia konkretnej placówki, tj. wybór rektora, promocje doktorskie pedagogów, wręczenie medali wyróżniającej się w nauce młodzieży, pogrzeby nauczycieli i uczniów. Uczniowie brali również czynny udział w obchodach świąt liturgicznych, np. Wielkanocy, Bożego Narodzenia, procesji Bożego Ciała oraz fetach związanych z odwiedzinami najważniejszych osób w państwie: króla, prymasa Michała Poniatowskiego, wpływowych magnatów, np. Karola Radziwiłła „Panie Kochanku”, Izabeli z Poniatowskich Branickiej.

Autorka recenzji podkreśla, że zaletami ocenianej monografii są: wybór i prezentacja tematu, sposób budowania wywodu, logiczna struktura, zgromadzona należąca do kilku dyscyplin (historia, literaturoznawstwo, pedagogika) literatura przedmiotu, umiejętne wykorzystanie i krytyka różnorodnych źródeł: pamiętniki, listy, prasa, królewskie diariusze podróży do Krakowa i Kaniowa, wiersze i mowy okolicznościowe, aparat naukowy, który celnie dopełnia główny wywód oraz rama wydawnicza ułatwiająca czytelnikowi korzystanie z książki.

Zdaniem Recenzentki nieco słabszą stroną niniejszego studium jest niedopracowana kompozycja przejawiająca się m.in. brakiem podsumowań poszczególnych rozdziałów oraz wskazania kierunków dalszych poszukiwań naukowych, nieuwzględnienie elementów klasycznego wstępu, tzn. stanu badań, charakterystyki bazy źródłowej. Mimo powyższych uwag praca została oceniona pozytywnie ze względu na jej wysoką wartość poznawczą.

Słowa kluczowe

Komisja Edukacji Narodowej, szkoły, świętowanie, dydaktyka, propaganda

SUMMARY

Schooling and Celebrations in the Times of the Commission of National Education: A review of Katarzyna Buczek's *Rozmaite święta zawsze winnego uczczenia godne. Uroczystości szkolne w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023

The article reviews Katarzyna Buczek's monograph titled *Rozmaite święta zawsze winnego uczczenia godne. Uroczystości szkolne w czasach Komisji Edukacji Narodowej* [All Kinds of Holidays Always Worthy of Due Celebration: School Ceremonies in the Times of the Commission of National Education]. The main topic of this book involves the ways in which various celebrations tied to the school calendar were observed, such as the beginning and end of the school year, exams featuring rhetorical

performances by outstanding students, farewell ceremonies for graduates, rector elections, as well as funerals of teachers and students. Religious celebrations such as Christmas and Easter are also discussed, along with state visits from prominent figures such as the king, primate Michał Poniatowski, and powerful nobles, including Karol Radziwiłł and Izabela Branicka. Furthermore, the book sheds light on the role of teachers and students in local community life.

The reviewer emphasises the validity of addressing this topic, which reflects Buczek's extensive research interests, and praises the original approach that offers new insights into the history of education during Stanisław August Poniatowski's years. The logical organisation of the study is acknowledged, as is the researcher's use of a wide variety of manuscripts and printed sources, such as school records, occasional speeches, diaries, letters, travel journals of King Stanisław August, periodicals, poetry, and scholarly works in history, pedagogy, and literary studies. According to the author, the monograph's key advantages include its engaging storytelling, dynamic prose, and meticulous scholarly framework – especially its digressive and commentary footnotes, which not only complement the argument but also reflect the author's knowledge and passion.

The editorial structure of Katarzyna Buczek's book is widely praised for its inclusion of an appendix with previously unpublished texts of speeches and poems, a name index, and a list of illustrations. However, some weaknesses are mentioned, including the choice to include only a selective bibliography instead of a comprehensive list of all cited sources, the lack of a classical introduction that would summarise the state of research and provide an overview of the source material (though these aspects can be reconstructed from the book's extensive scholarly apparatus), and the absence of short, synthetic summaries in each analytical chapter. Furthermore, the section "Instead of a Conclusion" does not establish a research perspective. Despite these issues, the work is still seen as one that makes a substantial cognitive contribution.

Keywords

the National Commission of Education, schools, celebration, didactics, propaganda

Książka traktuje o sposobach świętowania szkolnych uroczystości w placówkach podległych Komisji Edukacji Narodowej. Celebracje miały różną genezę. Wynikały z kalendarza roku szkolnego, a ściślej były związane z jego inauguracją i zakończeniem, egzaminami publicznymi połączonymi z retorycznymi popisami wyróżniającej się w nauce młodzieży oraz opuszczeniem murów placówek przez jej absolwentów. Fetowanie następowało również w ważnych dla szkoły momentach, tzn. po wyborach kolejnych rektorów, nadaniu stopnia doktora jakiemuś nauczycielowi. Uroczyste przebieg miały niektóre pogrzeby pedagogów i uczniów. Kolejnych okazji do świętowania dostarczała liturgia katolicka, m.in. Boże Narodzenie, Wielkanoc, Boże Ciało (procesje). Oderwaniu od codziennych obowiązków sprzyjały również odwiedziny najważniejszych osób w państwie: króla Stanisława Augusta, prymasa Michała Poniatowskiego, wpływowych magnatów, np. Karola Radziwiłła, Izabeli Branickiej. Uczniowie i nauczyciele KEN uczestniczyli również w obchodach świąt lokalnych.

Recenzowana publikacja rzuca nowe światło na dzieje szkolnictwa stanisławowskiego. Wydobywa bowiem z cienia nieznane dotąd szczegóły dotyczące przeżywania dni świątecznych w szkołach nadzorowanych przez Komisję Edukacji Narodowej. Katarzyna Buczek podkreśla, że proces kształcenia, którego ważnym i trwałym elementem był udział nauczycieli i uczniów w obchodach wielorakich świąt, służył socjalizacji, integracji członków społeczności. Sprzyjał także wpajaniu młodzieży miłości do Ojczyzny oraz propagowaniu działalności KEN. Ponadto w ocenianym studium Buczek uwypukla, że osiemnastowieczne szkoły z okresu funkcjonowania Komisji Edukacji Narodowej to instytucje, w których z sukcesem łączono naukę i świętowanie.

Godne uznania są także: ciekawy, zajmujący sposób prowadzenia narracji, żywy język oraz aparat naukowy, zwłaszcza przypisy dygresyjne i komentujące, które nie zaburzają wyводу, lecz go dopełniają, świadcząc o odczycaniu i pasji Buczek.

Komisja Edukacji Narodowej nazywana „pierwszym ministerstwem oświaty”¹, położyła ogromne zasługi w reorganizacji i funkcjonowaniu podległych sobie szkół oraz opracowywaniu nowych programów nauczania, projektując siatkę godzin przedmiotów obowiązkowych i fakultatywnych na danym etapie edukacji. Przez swoich wizytatorów, którym rektorzy placówek składali specjalne raporty o efektach kształcenia, kontrolowała proces dydaktyczny. Zajmowała się także szkoleniem przyszłych pedagogów. Wskazała na kompetencje, powinności, pożądane cechy charakteru nauczyciela, uwypuklając wyjątkową społeczną rolę i misyjność tego zawodu². Nadzorowała ponadto prace zmierzające do zredagowania i wydania nowych podręczników zgodnych z opracowanym przez siebie wzorem człowieka, obywatela i patriotę³. To zadanie powierzyła Towarzystwu do Ksiąg Elementarnych. Powyższe kwestie są dobrze znane, a dzięki ponownemu odczycaniu materiałów, odnajdywaniu nowych źródeł, reinterpretowane.

¹ Ł. Bednarski, *Zasady funkcjonowania Komisji Edukacji Narodowej jako pierwszego ministerstwa oświaty*, „Roczniki Humanistyczne” 2009, z. 2, s. 99.

² Zob.: K. Mrozowska, *Walka o nauczycieli świeckich w dobie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Wrocław 1956, s. 312–318; I. Szybiak, *Niektóre problemy nauczycieli szkół Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1783*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1975, nr 18, s. 67–76; też, *Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław 1980; też, *Nauczyciel Komisji Edukacji Narodowej: ideał a rzeczywistość*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus, B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, R. Ślęczka, Kraków 2014, s. 133–145; też, *Zawód nauczyciela a Komisja Edukacji Narodowej*, [w:] też, *Szkoła – nauczyciel – wychowanie. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75 urodzin i wieloletniej pracy naukowej*, red. A. Fijałkowski, J. Kamińska, Warszawa 2016, s. 259–268.

³ Zob.: K. Bartnicka, *Koncepcje wychowania obywatelskiego i patriotycznego w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1973, nr 16, s. 41–67; też, *Ideał wychowawczy szkół Komisji Edukacji Narodowej: człowiek – obywatel – patriota*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej z perspektywy XXI wieku w 240 rocznicę utworzenia*, red. E.J. Kryńska, M. Głoskowska-Sołdatow, Białystok 2014, s. 39–60; też, *Model obywatela. Ideał wychowawczy Komisji Edukacji Narodowej w świetle założeń i praktyki*, [w:] tamże, s. 28–37; D. Koźmian, *Ideał wychowawczy Komisji Edukacji Narodowej na tle pedagogiki nowożytnej w Europie Zachodniej i w Polsce w XVIII wieku: w 240. rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej*, „Edukacja Humanistyczna” 2014, nr 1, s. 67–70; S. Janeczek, *Ideały wychowawcze w edukacji oświeceniowej (w perspektywie historii intelektualnej)*, *Z dziejów Komisji Edukacji Narodowej*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2015, nr 2, s. 5–37.

Posiadają również bogatą literaturę przedmiotu⁴. Jednakże edukacja, czy też szerzej wychowanie młodzieży w okresie działalności KEN nie ograniczały się do uczestnictwa w wykładach, lektury podręczników czy późniejszej weryfikacji wiedzy przez nauczyciela. Doniosłą dydaktyczną rolę pełniły również obchodzone niekiedy bardzo uroczyste święta szkolne.

Tematykę tę podejmuje recenzowana przeze mnie najnowsza książka Buczek. Autorka omawia w niej przygotowanie, przebieg oraz wpływ różnorodnych uroczystości wewnątrzszkolnych na proces kształcenia młodzieży uczęszczającej do placówek znajdujących się pod nadzorem Komisji Edukacji Narodowej. Problematyka ta w dotychczasowych poszukiwaniach historyków, historyków wychowania, literaturoznawców i pedagogów była traktowana marginalnie lub w ogóle jej nie dostrzegano⁵. Obecnie sytuacja ulega jednak stopniowej zmianie. Przyczyniły się do tego m.in. artykuły Bożeny Popiołek⁶, Dariusza Głównki i Ewy Mazur⁷ traktujące o świętowaniu w ogóle. Katalog i podział różnorodnych uroczystości obchodzonych w Warszawie doby stanisławowskiej przedstawiły Anna Berdecka oraz Iwona Turnau⁸. O sposobach fetowania uroczystych momentów związanych z życiem rodziny i narodu pisał Jan Stanisław Bystron⁹. Ważne informacje o celebracji dni świątecznych (tj. włączeniu młodych chłopców do społeczności uczniowskiej) w Szkole Rycerskiej – poprzedniczki KEN, znajdziemy m.in. w artykule Magdaleny Polskiej¹⁰. Do tej pory stosunkowo najwięcej miejsca poświęcono egzaminom publicznym, tzw. popisom, organizowanym rokrocznie w placówkach podległych Komisji Edukacyjnej. Zagadnienie to podejmowali: Ryszard W. Wołoszyński¹¹, Kalina Bartnicka¹², Małgorzata Mitera-Dobrowolska¹³. Dlatego ponowne przyjrzenie się tej problematyce i jej poszerzenie o inne uroczystości organizowane cyklicznie

⁴ Stan badań jest przedstawiany i aktualizowany z okazji kolejnych okrągłych rocznic powołania instytucji. Zob.: K. Mrozowska, *Trzy jubileusze Komisji Edukacji Narodowej 1873–1923–1973. (Przegląd dorobku i postulaty)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 1, s. 9–40; E.J. Kryńska, *Stan badań nad Komisją Edukacji Narodowej w kontekście jej jubileuszy*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej z perspektywy XXI wieku...*, s. 61–73; S. Janeczek, *Komisja Edukacji Narodowej. Perspektywy badawcze w kręgu historii kultury intelektualnej*, „Roczniki Kulturoznawcze” 2010, nr 1, s. 115–134; K. Ratajczak, M. Nowicki, *Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794). Bibliografia*, t. XIV, Warszawa 2018.

⁵ Zob. S. Janeczek, *Komisja Edukacji Narodowej. Perspektywy badawcze...*, s. 115–134.

⁶ B. Popiołek, *Rytm życia. Codziennosc i święto w gazetach rękopiśmiennych czasów saskich*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2013, t. XVI, z. 2, s. 5–18.

⁷ D. Głównka, E. Mazur, *Na Bielany! O fenomenie świętowania słów kilka*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2024, nr 4, s. 487–502.

⁸ A. Berdecka, I. Turnau, *Życie codzienne w Warszawie okresu Oświecenia*, Warszawa 1969.

⁹ J.S. Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce XVI–XVIII wiek*, t. 2, Warszawa 1960.

¹⁰ M. Polska, *Formularz obleczenia kadeta w mundur korpusowy – wprowadzenie*, [w:] *Kajety Korpusu Kadetów Szkoły Rycerskiej*, t. 1, red. E. Wichrowska, A. Wdowik, Warszawa 2016, s. 293–298.

¹¹ R.W. Wołoszyński, *Popisy uczniów w szkołach Komisji Edukacji Narodowej jako wyraz przyswajania nowych treści naukowych*, [w:] *Nowożytna myśl naukowa w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, red. K. Stasiewicz-Jasiukowa, Wrocław 1973, s. 159 i n.

¹² K. Bartnicka, *Działalność propagandowa Komisji Edukacji Narodowej*, „Przegląd Historyczny” 1973, z. 3, s. 497–518; też, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, wyd. 2, Warszawa 1998; też, *Koncepcje wychowania...*, s. 41–67.

¹³ M. Mitera-Dobrowolska, *Kształcenie postaw ideowych młodego pokolenia w szkołach Komisji Edukacji Narodowej (1773–1794)*, „Roczniki Humanistyczne” 1977, z. 2, s. 190–191.

przez szkoły jest celowe, oczekiwane (i zapowiadane przez Buczek¹⁴), gdyż w znaczący sposób uzupełnia dotychczasowy stan wiedzy w zakresie edukowania dzieci i młodzieży tamtych czasów. Doskonale wpisuje się również w krąg jej wieloletnich zainteresowań naukowych obejmujących m.in. działalność naukową, organizacyjną i dydaktyczną Hugona Kołłątaja¹⁵, kształcenie młodych ludzi w wybranych placówkach podległych Komisji Edukacji Narodowej, a ściślej szkołach żmudzkich (ich efektem jest współautorstwo z Ireną Szybiak edycji źródłowej zbierającej materiały na ten temat)¹⁶, nauczanie młodzieży w Gimnazjum/Liceum Krzemienieckim ze szczególnym uwzględnieniem zaplecza dydaktycznego placówki, wkładu niektórych nauczycieli w rozwój Wołyńskich Aten, szerokiej działalności propagandowej wszechnicy¹⁷, sposobu przeżywania tam szkolnej codzienności i celebracji dni świątecznych¹⁸, znaczenie obchodów rocznic narodowych w czasach KEN oraz w II Rzeczypospolitej¹⁹. Warto dodać, że Buczek jest również autorką opracowania i wstępu krytycznego traktatu pedagogicznego François Fénelona²⁰.

Oceniana książka odznacza się nowatorskim, nietuzinkowym ujęciem tematu. Praca jest spójna ze wspomnianym pierwszym tomem poświęconym upamiętnieniu ważnych anniwersarzy wydarzeń z dziejów narodu polskiego. W związku z tym według mnie poprzestanie na lekturze jednej wybranej części nie jest najlepszą decyzją, ponieważ może dawać w umyśle odbiorcy wycinkową, niepełną, a przez to fałszywą wizję uroczystości szkolnych i państwowych okresu KEN, co w konsekwencji prowadzi do stworzenia wypaczonego obrazu samej instytucji.

Kompozycja recenzowanej monografii nawiązuje do układu pierwszego tomu. Podobnie jak w książce *Nadawać duszom kształt* (podaje

¹⁴ Zob. K. Buczek, *Nadawać duszom kształt narodowy. Święta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 2021, s. 157.

¹⁵ Taż, *Hugo Kołłątaj i edukacja*, Warszawa 2007; taż, *Twórcza starość Kołłątaja*, [w:] *Refleksje nad starością*, t. 1: *Obiektywny i subiektywny wymiar starości*, red. E. Dubas, M. Muszyński, Łódź 2016, s. 167–183.

¹⁶ I. Szybiak, K. Buczek, *Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794)*, t. X: *Szkoły w Wydziale Żmudzkiem*, Warszawa 2018.

¹⁷ K. Buczek, *Zbiory dydaktyczne Gimnazjum i Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu (1805–1833)*, Warszawa 2016; taż, „*Żeby Wołyń, wzór biorąc z najlepszych modelów, wydał sam kiedyś Lokków, Russów i Kornelów*”, czyli o pracowniach Gimnazjum Wołyńskiego w Krzemieńcu, „*Niepodległość i Pamięć*” 2017, z. 2, s. 45–69; taż, „*Dla Pana Jentza wysyłającego się za granicę*”. Edukacyjna podróż krzemienieckiego nauczyciela, „*Rozprawy z Dziejów Oświaty*” 2021, z. 58, s. 11–28.

¹⁸ Taż, *Między egzaminem a widowiskiem. Uczniowskie popisy publiczne na przykładzie Gimnazjum/Liceum Wołyńskiego*, „*Pamiętnik Teatralny*” 2017, z. 1–2, s. 49–66; taż, „*Pokaz rybek magnetycznych*”. Widowiskowa popularyzacja wiedzy w Gimnazjum/Liceum Wołyńskim w Krzemieńcu, „*Pamiętnik Teatralny*” 2019, z. 1, s. 5–21.

¹⁹ Taż, „*Nadawać duszom kształt narodowy...*”; taż, „*Nie łzawe wspomnienia dawnych bojów, ale realna nauka z przeszłości*”. O świętowaniu rocznicy niepodległości w szkołach II Rzeczypospolitej refleksji kilka, „*Kwartalnik Pedagogiczny*” 2018, nr 4, s. 56–71; taż, „*Lepiej gdy oczy zobaczą*”. Obchody święta niepodległości w szkołach II Rzeczypospolitej, „*Pamiętnik Teatralny*” 2018, nr 3, s. 169–204.

²⁰ F. Fénelon, *O wychowaniu młodzieży płci żeńskiej przez Fenéleona, arcybiskupa kamerackiego. Dzieło po wielu wydaniach, na nowo roku 1812 przedrukowane, a przez Modesta Watta Kosickiego filozofii doktora na język polski przełożone*, red. K. Bartnicka, wstęp i oprac. K. Buczek, Pułtusk 2009.

fragment tytułu), Buczek odwołuje się do znanego porzekadła: „święta, święta i po świętach”. Ten nieczęsto²¹ stosowany w tytułach opracowań naukowych zabieg trafnie zapowiada treść rozprawy, uatrakcyjnia przekaz, intryguje, a w konsekwencji przyciąga uwagę czytelnika²². Oceniane studium składa się z trzech rozdziałów analitycznych poprzedzonych lakoniczną (liczącą 1,5 strony) przedmową odautorską oraz rozbudowanymi uwagami wprowadzającymi. Książkę wieńczy kilkustronicowe podsumowanie rozważań pt. ... *i po świętach*. W monografii znajdziemy również niezbyt obszerny (siedmiostronicowy) *Aneks* zawierający teksty cytowanych w niej, a niepublikowanych wcześniej wierszy i mów okolicznościowych wygłoszonych przez uczniów i nauczycieli podczas uroczystości szkolnych, co stanowi nowość, gdyż zazwyczaj oracje i liryki deklamowane przez młodzież kształcąca się w placówkach jezuickich i pijarskich dotąd pozostają w rękopisach²³. W opracowaniu umieszczono także *Bibliografię w wyborze, Spis ilustracji, Ilustracje* oraz *Indeks nazwisk* ułatwiający obiorcy korzystanie z niego. Brakuje jedynie krótkiego streszczenia książki w jednym z języków kongresowych. Nieuwzględnienie *Summary* wynika najprawdopodobniej z zapisów zawartych w instrukcji dla Autorów Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego²⁴. Wydaje się również, że znacznie lepszym rozwiązaniem byłoby umieszczenie pełnego wykazu cytowanej literatury, zwłaszcza że warszawska oficyna wydawnicza pozostawia tę decyzję autorom.

Wielocłonowy tytuł monografii jest ciekawy i trafny, ponieważ właściwie oddaje intencję Autorki oraz w niebanalny sposób zapowiada treść rozprawy. W kilku słowach *Od Autora* Buczek skrupulatnie informuje odbiorcę, że stanowiący pierwszą jego część cytat został zaczerpnięty z wydawnego przez Komisję Edukacji Narodowej *Obwieszczenia względem zachowania świąt*²⁵. Następnie jasno, precyzyjnie określa charakter i zakres pracy (obejmuje ona lata 1773–1794, czyli okres działalności Komisji Edukacji Narodowej), wskazuje jej cel i tematykę. Pisze:

²¹ Zob. wyliczenia przedstawione w artykule: M. Dawidziak-Kładoczna, *Syntaktyczne ukształtowanie tytułów tekstów naukowych*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Językoznawstwo” 2014, z. 10, s. 92.

²² Zob. też, *O funkcjach tytułów prac naukowych z zakresu językoznawstwa*, „Roczniki Biblioteczne” 2015, nr 59, s. 132.

²³ Zob. *Zabawki poetyckie rozmaitym wierszem polskim napisane przez X. Onufrego Rutkowskiego Scholarum Piarum w Konwikcie Nobilium Lwowskim Retoryki i Poetyki Profesora Roku 1775 we Lwowie w Drukarni Antoniego Pillera, Cesarsko-Królewskiego Guber. Typografa, Lwów 1775*, <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/30097/edition/27206/content> [dostęp: 15.11.2025]; *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Societatis Jesu w krasomówczej sztuce ćwiczących się zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu Profesora Retoryki w tejże Akademii za pozwoleniem starszych, w Wilnie w Drukarni przy Akademii Wilno 1796*, <https://polona2.pl/item/zabawki-oratorskie-cz-1-2,MTM3NTQzNDQx/4/#info:metadata> [dostęp: 17.11.2025].

²⁴ Zob. <https://www.wuw.pl/Instrukcja-przygotowania-materialu-do-wydania-dla-Wydawnictw-Uniwersytetu-Warszawskiego-WUW-cinfo-pol-19.html> [dostęp: 15.11.2025].

²⁵ Zob. K. Buczek, *Rozmaite święta...*, s. 7 (przypis 1). Tożsamą konwencję Buczek zastosowała w poprzedniej monografii. Cytat w tytule pochodził wówczas z dzieła Jana Jakuba Rousseau *Uwagi o rządzie polskim*. Zob. też, *Nadawać duszom kształt narodowy...*, s. 9 (przypis 1).

Niniejsza książka, chociaż ukazuje się w dwieście pięćdziesiątą rocznicę ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej, nie jest publikacją okolicznościową, lecz kontynuacją rozważań dotyczących świętowania podjętych w monografii „*Nadawać duszom kształt narodowy*”. *Święta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej z 2021 roku* [...] (RŚ, s. 7)²⁶.

Zaznacza, że w odróżnieniu od poprzedniej monografii, w recenzowanym dziele:

[...] refleksji [...] zostały poddane obchody szkolne zarówno nakazane prawem szkolnym – *Ustawami Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisanyymi*, jak i okazjonalne [...] (RŚ, s. 7).

W dość rozbudowanej partii *Święta, święta... Zamiast wstępu* Buczek umiejętnie wprowadza czytelnika w tematykę opracowania, osadzając ją w szerokim kontekście historyczno-politycznym. Skrótowo pisze bowiem o formach obchodzenia świąt szkolnych w jezuickich, pijarskich i teatynskich konwiktach zakonnych. Strategia ta jest właściwa i konieczna ze względu na ogromny dystans czasowy dzielący przedstawiane w książce wydarzenia od współczesności. Buczek wspomina również o poznawczej, propagandowej²⁷, dydaktycznej roli świąt szkolnych. Zauważa, że stanowiły one praktyczną realizację wychowania patriotycznego. Kształtowały bowiem system wartości dzieci i młodzieży, służyły budowaniu, podtrzymywaniu więzi między uczniami, rodzicami, nauczycielami. Podawały ponadto wzory zachowań, które należało naśladować. Konsolidowały społeczność szkolną i lokalną. Manifestowały także zasadność, efektywność i pragmatyzm programu nauczania realizowanego przez Komisję Edukacji Narodowej (popisy uczniowskie). W ocenianej monografii czytamy:

[...] uroczystości [...] kształtują uczucia patriotyczne [...] zaspokajają potrzeby więzi i w zależności od rodzaju, pomagają uczniom w utożsamieniu się ze środowiskiem bliższym, szkolnym i lokalnym, jak i szerszym, narodowym i państwowym. Wytwarzają pozytywne emocje wokół istotnych kulturowo wartości.

Szkolne święta są ważną formą wprowadzania dzieci i młodzieży zarówno w kulturę życia codziennego (wymagają bowiem przestrzegania zasad zachowania, swoistej etykietalności), jak i w świat wartości kształtujących daną społeczność [...] (RŚ, s. 9–10).

Buczek referuje te (i inne) zagadnienia na podstawie bogatej, starannie dobranej, różnorodnej (pedagogicznej, historycznej, socjologicznej)

²⁶ W ten sposób lokalizuję cytaty z recenzowanej książki.

²⁷ Aspekt ten dotyczył również uroczystości państwowych oraz dworskich. Zob.: T. Ciesielski, *Propagandowy wymiar uroczystości dworskich w pierwszych latach panowania Augusta III*, „*Wieki Stare i Nowe*” 2015, nr 13, s. 46–68; B. Manyś, *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*, Poznań 2014.

literatury przedmiotu, do której w odpowiednich miejscach odsyła czytelnika. Moim zdaniem, w przypisach brakuje jednak dwóch fundamentalnych pozycji traktujących o znaczeniu obchodów dni świątecznych. Chodzi mianowicie o monografię Heleny Mielickiej *Antropologia świąt i świętowania* wydaną staraniem Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach w 2006 roku. W tym opracowaniu podjęto problem antropologicznego wymiaru świętowania, symboliki i rytuałów z nim związanych²⁸. Drugą pozycją, po którą można było sięgnąć w trakcie pisania książki, jest esej Mircei Eliadego *Czas święty i mity*²⁹. Celebracja świąt odrywa bowiem człowieka od zwykłej, szarej codzienności. Dochodzi wówczas do spotkania i przenikania się sfer *sacrum* (łączącej się z czasem świętym) i *profanum* (związanej z czasem świeckim). Niemal każdą uroczystość szkolną inaugurowała msza święta z okolicznościowym kazaniem, w którym kaznodzieje podkreślali doniosłą rolę kształcenia i wychowania młodzieży. Uwypuklano przy tym osiągnięcia Komisji Edukacji Narodowej w tym zakresie. Mielicka (Mielicka-Pawłowska)³⁰ oraz Buczek są świadome, że świętowanie wiąże się z koniecznością przedefiniowania (redefinicją) codzienności oraz innymi zmianami, np. stroju czy zachowania. O różnorodnym wymiarze, funkcjach świętowania piszą również niecytowani w recenzowanej monografii Jean Duvignaud³¹, Wincenty Furmanek³² oraz Leon Dyczewski³³.

Wskazane opracowania, wyzyskana przez Buczek literatura przedmiotu zawierają ważne informacje dotyczące rozumienia kategorii świętowania. Myślę jednak, że dobrym uzupełnieniem sądów Autorki w tej kwestii byłyby ustalenia Teresy Kostkiewiczowej³⁴, która wymieniła niektóre cechy święta. Zestawiła je z szeroko opisywaną codziennością i jej przymiotami. Przedstawiła również kilka egzemplifikacji tego zjawiska obecnych w literaturze Oświecenia. Takiego uporządkowania oraz szerszej definicji terminu „święto narodowe” zabrakło także w pierwszym tomie, jak słusznie odnotowała w swojej recenzji Magdalena Kinga Górską³⁵.

²⁸ Do tych kwestii H. Mielicka-Pawłowska powraca w artykule: *Niecodzienność świętowania. Studium semiotyczne*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie” 2023, nr 12, s. 68–78.

²⁹ M. Eliade, *Czas święty i mity*, przeł. A. Tatarkiewicz, [w:] *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, L. Kolankiewicz, A. Mencwel, P. Pęczek, Warszawa 2001, s. 89–98.

³⁰ H. Mielicka, *Antropologia świąt i świętowania...*, s. 51–52; H. Mielicka-Pawłowska, *Niecodzienność świętowania...*, s. 70–71. Pragnę zaznaczyć, że nie czynię zarzutu z nieobecności w recenzowanej książce odniesień do najnowszego artykułu Mielickiej-Pawłowskiej. Zdaję sobie bowiem sprawę, że do tej drugiej pozycji opublikowanej w roku wydania ocenianej monografii Buczek mogła nie dotrzeć.

³¹ J. Duvignaud, *Dar z niczego. O antropologii święta*, przeł. Ł. Jurasz-Dudzik, posłowie do wydania polskiego L. Kolankiewicz, Warszawa 2011.

³² W. Furmanek, *Świętowanie w systemie problematyki humanistycznej pedagogiki pracy*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych. Kwartalnik Naukowo-Metodyczny” 2014, nr 4, s. 33–40.

³³ L. Dyczewski, *Święto i jego kulturotwórcza rola*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4, s. 3–24.

³⁴ T. Kostkiewiczowa, *O kategorii codzienności i o codzienności w literaturze na przykładzie poezji XVIII wieku*, [w:] *taż, Z oddali i z bliska. Studia o wieku oświecenia*, Warszawa 2010, s. 262–277.

³⁵ Zob.: M.K. Górską, *Świętowanie w szkołach KEN. Recenzja książki K. Buczek, Nadawać duszom kształt narodowy. Świąta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, 228 s., 11 il., „Wiek Oświecenia” 2023, t. 39, s. 184.

Poważnym mankamentem recenzowanej książki jest niewuwzględnienie dotychczasowego stanu badań (charakterystyki piśmiennictwa nie ma również w pierwszym tomie). Jest on wprawdzie możliwy do otworzenia na podstawie obecnych w pracy licznych, rozbudowanych przypisów bibliograficznych, dygresyjnych, komentujących, jednakże według mnie należało scharakteryzować problematykę najważniejszych publikacji dotyczących szkolnego sposobu świętowania, co usystematyzowałoby dotychczasową wiedzę na ten temat oraz znacznie ułatwiło innym badaczom dalsze poszukiwania. Nie ma wątpliwości, że Buczek doskonale orientuje się w istniejącej literaturze przedmiotu, czemu wielokrotnie daje wyraz, cytując lub parafrazując różnorodne krytyczne opracowania. Oczywiście możliwe są pewne uzupełnienia, na przykład można by sięgnąć do artykułów Wołoszyńskiego³⁶ omawiających znaczenie szkolnych popisów egzaminacyjnych, jednak brak odniesienia do tych prac w recenzowanej monografii nie wpływa negatywnie na jej wartość poznawczą. Autorka właściwie i wyczerpująco pisze o roli popisów w procesie kształcenia, wychowania, toteż niniejsza uwaga ma jedynie charakter porządkujący. Wspomniany aparat naukowy stanowi duży atut ocenianej monografii. Nie zaburza on głównego wyводу, ale go dopełnia, uszczegóławia.

Niedosyt budzi natomiast brak opisu podstawy metodologicznej rozprawy (nieobecny również w poprzedniej książce Buczek). Niniejsza pozycja sytuuje się na pograniczu historii, historii wychowania, pedagogiki i literaturoznawstwa. Wydaje się, że Buczek buduje swój wywód, korzystając z dobrodziejstw indukcji i dedukcji z przewagą tej pierwszej. Swoje uwagi formułuje bowiem na podstawie wnikliwej, wieloaspektowej analizy bogatej, różnorodnej bazy źródłowej. Autorka (z wykształcenia pedagog i polonistka) wykorzystywała też, choć znacznie w mniejszym stopniu, elementy analizy retorycznej popisowych (okolicznościowych) profesorskich oraz uczniowskich wystąpień i liryków. Stanowiły one, o czym wielokrotnie pisała Buczek, składnik działalności propagandowej, promocyjnej Komisji Edukacji Narodowej³⁷.

Wielka szkoda, że Autorka nie pokusiła się o sporządzenie ogólnej charakterystyki źródeł (nie znajdziemy jej też w poprzedniej książce). Wiadać bowiem, że zadała sobie ogromny trud, odbywając kwerendy krajowe (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum UJ, Biblioteka Ossolineum we Wrocławiu, Biblioteka Kórnicka) i zagraniczne (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, Centralne Państwowe Archiwum Historii Ukrainy w Kijowie), gromadząc, selekcjonując, analizując i opracowując zebrany materiał. Wyсіłek ten należy docenić, zważywszy na fakt, że większość cennych materiałów dotyczących dziejów pierwszego ministerstwa oświaty (zwłaszcza warszawskie Archiwum Komisji Edukacji Narodowej) nie przetrwała do

³⁶ R.W. Wołoszyński, *Popisy uczniów w szkołach Komisji Edukacji Narodowej...*; tenże, *Problematyka reform Rzeczypospolitej w popisach uczniów szkół Komisji Edukacji Narodowej. (Kilka uwag o postawie politycznej nauczycieli epoki)*, „Roczniki Humanistyczne” 1977, z. 2, s. 199–216.

³⁷ Egzemplifikację tej tendencji stanowi wiersz ucznia pierwszej klasy winnickiej placówki Konstantego Dąbrowskiego. Zob. K. Buczek, *Rozmaite...*, s. 164.

dzisiaj z powodu zawieruchy wojennej. Cenne zbiory dotyczące działalności KEN kryje również niewzględzona w *Bibliografii* Biblioteka Łopacińskiego w Lublinie³⁸. Większość materiałów zdeponowanych w tej księżnicy Buczek odnalazła w wyżej wymienionych bibliotekach, stąd ta uwaga nie jest zarzutem, a jedynie wskazówką przydatną dla kolejnych badaczy.

Na wspomniany materiał analityczny składają się: *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej*, dokumenty szkolne, tj. zapisy wizytacji placówek Komisji Edukacji Narodowej, teksty *Ustaw* KEN stanowiące, jak pisze Bartnicka: „kodeks prawa szkolnego, jeden z najważniejszych dokumentów wydawanych przez Komisję”³⁹, mowy popisowe uczniów i nauczycieli uświetniające różnorodne uroczystości, wystąpienia okolicznościowe króla, prymasa, a także nadwornego sekretarza i historyka monarchy, biskupa smoleńskiego Adama Naruszewicza składających wizyty w wybranych szkołach Komisji Edukacji Narodowej, prasa, pamiętniki z epoki, dzienniki podróży (Autorka powinna korzystać z możliwie najnowszych edycji⁴⁰. Niedopatrzanie w tym względzie odnotowuje również w swojej recenzji poprzedniej książki Górska⁴¹) i korespondencja nauczycielska oraz listy najważniejszych osób w państwie. Buczek przestudiowała również teksty homilii wygłaszanych przez Kazimierza Kognowickiego w trakcie inauguracji roku szkolnego, nabożeństw pogrzebowych uczniów i nauczycieli, mszy świętych odprawianych z okazji najważniejszych świąt kościelnych, w których obowiązkowo mieli uczestniczyć uczniowie, pedagodzy katolicy i różnowiercy, desygnacji nowych rektorów oraz erygowania poszczególnych placówek. Całości dopełnia ówczesna publicystyka, tzn. pisma pedagogiczne czołowych polskich i obcych teoretyków wychowania tamtego czasu, tj.: dzieła Stanisława Konarskiego, Grzegorza Piramowicza, Antoniego Popławskiego, Johna Locka, Jana Jakuba Rousseau⁴². Dobrym posunięciem byłoby sięgnięcie do dzieła Grzegorza Piramowicza *Powinności*

³⁸ J. Dybiec, *Źródła rękopiśmienne, archiwalne i drukowane do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach polskich i obcych*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst...*, s. 39–43. Należy pamiętać, że lokalizacja niektórych materiałów jest dotąd nieznaną bądź niepewną (Archiwum Stanisława Augusta Poniatowskiego). Potencjalne kierunki dalszych poszukiwań zob.: K. Bartnicka, K. Dormus, A. Wałęga, *Wstęp. Uwagi o stanie badań*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Część I: O Komisji – wprowadzenie, część II: Wybór tekstów źródłowych*, oprac. J. Kurkowski, A. Sowiński, Warszawa 2018, s. 21.

³⁹ K. Bartnicka, *Komisja Edukacji Narodowej i jej Ustawy*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst...*, s. 109.

⁴⁰ Wykorzystany przez Autorkę dziennik podróży Johanna Bernoulliego doczekał się polskiego przekładu. Zob. J. Bernoulli, *Podróż po Polsce*, [w:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, oprac. i wstępem poprzedził W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 227–476. W ostatnich latach ukazała się również nowa edycja Naruszewiczowskiego dziennika podróży króla na Ukrainę. Zob. A. Naruszewicz, *Dziennik podróży Stanisława Augusta na Ukrainę i do innych ziem koronnych*, wydała M. Bober-Jankowska przy współpracy A. Masłowskiej-Nowak, Warszawa 2019, seria Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia. Jest też inny diariusz wyprawy monarchy do Kaniowa autorstwa J.I. Kraszewskiego. Zob. J.I. Kraszewski, *Podróż króla Stanisława Augusta do Kaniowa w roku 1787 podług listów Kazimierza Konstantego hrabiego de Bröl Platera, starosty inflanckiego*, Wilno 1860.

⁴¹ M.K. Górska, *Świętowanie...*, s. 185.

⁴² Podobną bazę źródłową (z kilkoma wyjątkami w postaci innych mów okolicznościowych) znajdziemy w pierwszym tomie. Zob. K. Buczek, *Nadawać duszom kształt narodowy...*, s. 195–201; M.K. Górska, *Świętowanie w szkołach KEN...*, s. 185–186.

*nauczyciela*⁴³ (podaję fragment tytułu), w którym znajdziemy cenne uwagi dotyczące kształcenia właściwych postaw, zachowań młodzieży oraz wskazówki w zakresie stroju. Wszystkie te elementy odgrywały dużą rolę w trakcie celebracji dni galowych, czego świadoma jest sama Autorka ocenianego studium. Buczek wykorzystwała również niektóre mowy sejmowe (np. Juliana Ursyna Niemcewicza), w których poruszano wątek Komisji Edukacji Narodowej.

Recenzowana książka składa się z trzech rozdziałów analitycznych (o porównywalnej objętości). Ich tytuły zostały zaczerpnięte z ówczesnej dokumentacji szkolnej, o czym czytelnik dowiadyuje się z przypisów⁴⁴. Oś kompozycyjną monografii stanowi podział świąt szkolnych na trzy kategorie. Każdej z nich Buczek poświęca osobną partię rozważań. Poszczególne części tworzą wprawdzie zamkniętą całość, jednakże Autorka często powraca do wcześniejszych ustaleń, np. udziału króla w egzaminach publicznych. Pierwsza część obejmuje uroczystości, których obchód zalecono w regulujących pracę szkół *Ustawach* z 1783 roku. Drugą grupę stanowią celebacje, „które nie zostały uwzględnione w *Ustawach Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisanych*” (RS, s. 69). Jak zauważa Buczek, należy tutaj „wyróżnić te zalecane przez Komisję i obchodzone na całym terytorium Rzeczypospolitej oraz święta ważne tylko dla danej szkoły i lokalnej społeczności” (RS, s. 69). Okazję do świętowania dawały także pobyty w placówkach edukacyjnych przedstawicieli władz Rzeczypospolitej (króla, prymasa, kanclerza wielkiego koronnego) oraz wpływowych magnatów, niejednokrotnie łożących na ich utrzymanie.

W moim odczuciu dobrym rozwiązaniem byłoby wyodrębnienie w każdym z rozdziałów kilku podrozdziałów (Buczek nie zdecydowała się na takie uporządkowanie kompozycyjne również w poprzedniej książce). Przykładowo, kolejne mniejsze całości mogłyby dotyczyć jednego wydarzenia z danej kategorii. Stanowiłoby to dla czytelnika sygnał płynnego przechodzenia do kolejnych zagadnień i nie przytłaczało go wieloma informacjami. W opracowaniu powinny znaleźć się też krótkie, syntetyczne, odpowiednio oznaczone graficznie podsumowania ustaleń zaprezentowanych w danym rozdziale. Tymczasem rekapitulację rozważań odnajdujemy tylko na końcu książki. Poważnym niedopatrzieniem w strukturze tej części jest brak wskazania potencjalnej perspektywy badawczej. Według mnie w trakcie dalszych badań można byłoby przyjrzeć się obchodom świąt wewnątrzszkolnych pod zaborami⁴⁵. Wspomniane uchybienia nie wpływają w znacznym stopniu na spójność tekstu i kompozycję monografii.

⁴³ Ks. G. Piramowicz, *Powinności nauczyciela oraz wybór mów i listów*, oprac. i wstępem opatrzyła K. Mrozowska, Wrocław-Kraków 1958.

⁴⁴ Chodziło o *Ustawy* (podaję początek tytułu dokumentu) oraz *Księgi opisów dziennych osobliwych dziejów i przypadków miejscowych w szkołach podwydziałowych białskich*. Zob. K. Buczek, *Rozmaite święta...*, s. 20, 68, przypis 1.

⁴⁵ W poprzedniej monografii K. Buczek zasygnalizowała problematykę obchodzenia w szkołach rocznic narodowych. Zob. też, *Nadawać duszom...*, s. 153–154. Górska postuluje ponadto przeanalizowanie sposobów celebracji szkolnych dni świątecznych w czasach saskich. Zob. M. Górska, *Świętowanie...*, s. 186.

W pierwszym rozdziale „*Rektor lub prorektor sprosi gości na tę uroczystość*”. *Uroczystości szkolne zapisane w Ustawach Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego* Buczek z kronikarską dokładnością przedstawia przebieg najważniejszych uroczystości szkolnych, których obchodzenie zalecali autorzy *Ustaw*. Należały do nich inauguracja roku szkolnego, celebracje związane z upamiętnieniem rocznicy kanonizacji bądź liturgicznym wspomnieniem patronów młodzieży: Jana Kantego, Stanisława Kostki oraz Kazimierza królewicza, Dzień Zaduszny i egzaminy końcowe absolwentów, tzw. podpisy. Buczek podkreśla rytualny⁴⁶, świecko-religijny charakter świąt. Wskazuje na problemy logistyczne związane z ich organizacją, wśród których najpoważniejszą niedogodnością była konieczność przesuwania terminu rozpoczęcia roku szkolnego z powodu niskiej frekwencji uczniów, problemów lokalowych i kadrowych. Stosunkowo najwięcej miejsca poświęca ich retorycznej oprawie, ponieważ, jak zaznacza w partii końcowej: „mowy [...] zawierały mocny przekaz dydaktyczny, wpisujący się w koncepcję wychowania Komisji” (RS, s. 169).

Rozdział drugi: „*Szkoły tutejsze temu aktowi dodały ozdoby*”. *Uroczystości okazjonalne i udział szkół w świętach lokalnych* ma w mojej ocenie najbardziej zróżnicowaną zawartość. Buczek opisuje w nim przebieg uroczystości o charakterze ogólnym bądź lokalnym, które nie znalazły się w *Ustawach* o KEN. Obejmuje on obchody o charakterze zarówno świeckim, np. wręczenie medali dla najzdolniejszych uczniów, upamiętnienie fundatorów szkół, promocje doktorskie nauczycieli, imieniny wpływowych magnatów i profesorów, jak i religijnym, tj. pogrzeby uczniów oraz pedagogów, odpusty parafialne, święta paschalne, procesje Bożego Ciała, nabożeństwa okolicznościowe związane ze sprowadzeniem do świątyń relikwii świętych i błogosławionych. Uroczystości o wymiarze politycznym i narodowym najprawdopodobniej z racji istnienia odrębnej monografii⁴⁷ potraktowano marginalnie. Należały do nich reasumpcje trybunałów, magnackie wjazdy na województwo, a także obchody rocznicy bitwy chocimskiej. Podobnie jak w poprzedniej części, Buczek wspomina o różnorodnych problemach logistycznych i ekonomicznych. Dotyka również literackiego aspektu celebracji, przytaczając obszernie ustępy utworów uświetniających te dni⁴⁸. Wychodziły one zazwyczaj spod pióra nauczycieli Komisji, a były deklamowane przez uczniów. Buczek zwraca uwagę na ich propagandowy i dydaktyczny charakter. Według mnie zgromadzony materiał ma dużą wartość poznawczą, a ponadto zasługuje na uwagę ze względu na sposób konstruowania i wyrażania myśli. Ciekawym zagadnieniem, choć zapewne trudnym do zrealizowania z powodu braku źródeł, byłoby przyjrzenie się sposobowi

⁴⁶ Ścisłe określony rytualny przebieg miały również inne uroczystości, np. otwarcie obrad sejmowych, magnackie śluby i wesela. Zob. J. Poraziński, *Ceremoniał sejmowy w czasach saskich (1697–1763). Zarys problematyki*, [w:] *Między Barokiem a Oświeceniem: obyczaje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2000, s. 27–32; M. Trębska, *Staropolskie szlacheckie oracje weselne. Genealogia, obrzęd, źródła*, Warszawa 2008.

⁴⁷ Zob. K. Buczek, *Nadawać duszom...*

⁴⁸ Górska podkreśla, że retoryczne deklamacje i recytacje wierszy przez młodzież szkolną należały również do stałych elementów szkolnego świętowania rocznic narodowych. Zob. M.K. Górska, *Świętowanie...*, s. 186.

przeżywania świąt i atmosferze szkół KEN obecnych w świadectwach jej uczniów⁴⁹. Byłby to z pewnością wdzięczny materiał na kolejną książkę. Wszystkie konstatacje Buczek są poparte dokładną analizą materiału źródłowego i literatury przedmiotu. Z recenzenckiego obowiązku podaję, że przebieg uroczystości objęcia przez magnatów władzy wojewódzkiej przedstawiają także nieuwzględnione przez nią artykuły Bernadetty Manyś⁵⁰ oraz Agnieszki Słaby⁵¹.

Ostatni rozdział monografii: „*Przybywszy na dniu wczorajszym do kolegium...*” *Wizyty w szkołach ważnych osobistości* w mojej opinii jest najciekawszy. Część ta rejestruje zazwyczaj krótkie (kilkugodzinne bądź kilkudniowe), niezapowiedziane pobyty różnych gości w szkołach KEN. Buczek charakteryzuje ich poszczególne grupy (rodzice uczniów, król i inni dostojnicy państwowi, wpływowi magnaci) wskazuje cel i przebieg odwiedzin. Stosunkowo najwięcej pisze na temat monarszych wizytacji. Wspomina, że dezorganizowały one naukę, „wzbudzały uczucia patriotyczne, były dla szkoły wielkim wyróżnieniem. Niekiedy dawały też wymierne korzyści” (RŚ, s. 167). Uwypukla rytualny charakter spotkań, na który składały się: powitania, okolicznościowe wystąpienia omawiające dokonania konkretnych szkół, chwalaące królewską politykę oraz prezentujące uczniowskie umiejętności (popisy). Niejednokrotnie podkreśla ich widowiskowość.

Na pochwałę zasługuje również sposób prowadzenia wywodu. Naracja jest rzeczowa, obrazowa i sugestywna, przez co działa na wyobraźnię czytelnika. Wydaje się, że dzięki przedstawionemu opisowi można przenieść się do tamtego świata. W efekcie książkę czyta się z dużym zainteresowaniem i przyjemnością.

Warta uwagi jest również rama wydawnicza monografii. Tworzy ją m.in. *Aneks*, w którym umieszczono niektóre cytowane w monografii, a nie wydane drukiem okolicznościowe uczniowskie i profesorskie mowy wygłaszane w trakcie uroczystości szkolnych: *Mowa wygłoszona w Krzemieńcu 15 października 1781 przez ucznia Ignacego Leduchowskiego; Mowa wygłoszona w Kamieńcu Podolskim 11 listopada 1781 roku przez rektora wydziału podolskiego Jana Wrzeszcza; Mowa wygłoszona w Winnicy 20 listopada 1781 roku przez rektora wydziału ukraińskiego Nikodema Mokrzyckiego; Mowa wygłoszona w Berdyczowie 22 listopada 1781 roku przez profesora wymowy szkoły żytomierskiej Stanisława Kwiatkowskiego; Mowa miana podczas dystrybucji medalów przez J Pana Ignacego Wiszniewskiego rotmistrzowicza powiatu pińskiego, odbierającego medal Diligentiae w szkołach podwydziałowych pińskich prowincji poleskiej roku 1786 dnia 12 marca* (RŚ, s. 173–178, 181, 187) oraz liryki (niekiedy anonimowe) recytowane przez młodzież podczas niektórych świąt i rocznic urodzin możnych protektorów:

⁴⁹ Zagadnienie to w kontekście wychowania w szkołach zakonnych omówił Dariusz Rolnik, *Lata szkolne we wspomnieniach pamiętnikarzy czasów stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst...*, s. 279–291.

⁵⁰ B. Manyś, *Wjazd na województwo wileńskie Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” jako przykład specyfiki kultury dworów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim*, [w:] *Europejski wiek XVIII. Uniwersalizm myśli, różnorodność dróg. Studia i materiały*, red. M. Dębowski, A. Grześkowiak-Krwawicz, M. Zwierzykowski, Kraków 2013, s. 307–319.

⁵¹ A. Słaby, *Ceremoniał urzędniczy w życiu szlachty czasów saskich*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 2020, nr 3, s. 207–223.

Wiersz wygłoszony w Winnicy 20 listopada 1781 roku przez ucznia klasy pierwszej, skarbnikowicza kijowskiego Konstantego Dębowskiego; Wiersz wygłoszony w Winnicy 20 listopada 1781 roku przez ucznia poetyki, podkomorzycę bractawskiego Jana Ostrowskiego; Wiersz wygłoszony w Ostrogu 28 listopada 1781 roku przez ucznia Erazma Frankowskiego; Wiersz wygłoszony w Ostrogu 28 listopada 1781 roku przez ucznia Jana Łopuszańskiego; *Nayiasniwszy Krolu Pane Nasz Myłostwy*⁵²; Wiersz na rocznicę [u]rodzin J.O. Księcia Imci Karola Radziwiłła wojewody wileńskiego od szkół Nieświeskich 1786, 27 lutego (RŚ, s. 179–180, 183–184, 189). Utwory te, choć niejednokrotnie niedoskonałe pod względem warsztatowym, są bardzo cenne, ponieważ stanowią świadectwo praktycznego wykorzystania uczniowskiej wiedzy z zakresu retoryki. Wskazują zatem na pragmatyzm procesu nauczania. Ponadto zgromadzenie w jednej książce nieznanych dotąd tekstów może stać się zachętą do kontynuacji poszukiwań w tym zakresie, co w przyszłości, mam nadzieję, zaowocuje wydaniem antologii.

Ramę wydawniczą uzupełniają wymagane w tego typu publikacjach *Indeks nazwisk* oraz *Spis ilustracji* i *Ilustracje* przedstawiające gmachy niektórych placówek edukacyjnych, np. *Szkoły bazylikańskiej w Kaniowie*. Zdjęcia przedstawiają również m.in. specjalną *Tablicę upamiętniającą odwiedziny Stanisława Augusta w Szkole Głównej Koronnej* oraz groby zmarłych nauczycieli, np. *Fragment nagrobka rektora szkoły w Kamieńcu Podolskim* (RŚ, s. 223, 226). Stanowią one doskonałe uzupełnienie głównego wywodu i uatrakcyjniają przekaz.

Monografia Buczek jest opracowaniem oryginalnym, wartościowym, doskonale uzupełniającym stan badań. Razem z pierwszym tomem *Nadawać duszom kształt* tworzy harmonijną całość. Jej zaletami są: sposób ujęcia tematu, ciekawa, obfitująca w nieznanne dotąd szczegóły narracja oparta na właściwym wykorzystaniu literatury przedmiotu i różnorodnych źródeł (moje uwagi w tym zakresie mają charakter porządkujący), rozbudowany aparat naukowy oraz rama wydawnicza utworu. Na szczególne podkreślenie zasługuje wielokrotnie wskazywane w niej dydaktyczne i propagandowe znaczenie obchodzonych uroczystości szkolnych. Nieco więcej uwagi należało poświęcić kompozycji książki. Rozprawa naukowa nie powinna być pozbawiona (jak w tym przypadku) *Wstępu*, w którym zazwyczaj dokonuje się prezentacji istniejącej literatury, charakterystyki zabranych materiałów, wybranej metodologii oraz nakreśla układ pracy. Niemniej jednak wartość poznawcza opracowania przewyższa wspomniane niedociągnięcia, dlatego oceniam je wysoko i zachęcam do lektury.

BIBLIOGRAFIA

- Berdecka A., Turnau I., *Życie codzienne w Warszawie okresu Oświecenia*, Warszawa 1969.
- Bartnicka K., *Działalność propagandowa Komisji Edukacji Narodowej*, „Przegląd Historyczny” 1973, z. 3, s. 497–518.

⁵² Jak ustaliła Buczek, wiersz pochodzi z 1781 roku (RŚ, s. 186, przypis 10).

- Bartnicka K., *Ideał wychowawczy szkół Komisji Edukacji Narodowej: człowiek – obywatel – patriota*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej z perspektywy XXI wieku w 240 rocznicę utworzenia*, red. E.J. Kryńska, M. Głowska-Soldatow, Białystok 2014, s. 39–60.
- Bartnicka K., *Komisja Edukacji Narodowej i jej Ustawy*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus, B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, R. Ślęczka, Kraków 2014, s. 109–132.
- Bartnicka K., *Koncepcje wychowania obywatelskiego i patriotycznego w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1973, nr 16, s. 41–67.
- Bartnicka K., *Model obywatela. Ideał wychowawczy Komisji Edukacji Narodowej w świetle założeń i praktyki*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej z perspektywy XXI wieku w 240 rocznicę utworzenia*, red. E.J. Kryńska, M. Głowska-Soldatow, Białystok 2014, s. 28–37.
- Bartnicka K., *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, wyd. 2, Warszawa 1998.
- Bartnicka K., Dormus K., Wałęga A., *Wstęp. Uwagi o stanie badań*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Część 1: O Komisji – wprowadzenie, część II: Wybór tekstów źródłowych*, oprac. J. Kurkowski, A. Sowiński, Warszawa 2018, s. 19–27.
- Bednarski Ł., *Zasady funkcjonowania Komisji Edukacji Narodowej jako pierwszego ministerstwa oświaty*, „Roczniki Humanistyczne” 2009, z. 2, s. 99–110.
- Bernoulli J., *Podróż po Polsce*, [w:] *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. 1, oprac. i wstępem poprzedził W. Zawadzki, Warszawa 1963, s. 227–476.
- Buczek K., *Hugo Kołłątaj i edukacja*, Warszawa 2007. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323526704>
- Buczek K., „Lepiej gdy oczy zobaczą”. *Obchody święta niepodległości w szkołach II Rzeczypospolitej*, „Pamiętnik Teatralny” 2018, nr 3, s. 169–204. <https://doi.org/10.36744/pt.433>
- Buczek K., *Między egzaminem a widowiskiem. Uczniowskie popisy publiczne na przykładzie Gimnazjum/Liceum Wołyńskiego*, „Pamiętnik Teatralny” 2017, z. 1–2, s. 49–66. <https://doi.org/10.36744/pt.1202>
- Buczek K., *Nadawać duszom kształt narodowy. Święta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 2021. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323549697>
- Buczek K., „Nie łzawe wspomnienia dawnych bojów, ale realna nauka z przeszłości”. *O świętowaniu rocznicy niepodległości w szkołach II Rzeczypospolitej – refleksji kilka*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 2018, nr 4, s. 56–71. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.1697>
- Buczek K., „Pokaz rybek magnetycznych”. *Widowiskowa popularyzacja wiedzy w Gimnazjum/Liceum Wołyńskim w Krzemieńcu*, „Pamiętnik Teatralny” 2019, z. 1, s. 5–21. <https://doi.org/10.36744/pt.209>
- Buczek K., *Twórcza starość Kołłątaja*, [w:] *Refleksje nad starością*, t. 1: *Obiektywny i subiektywny wymiar starości*, red. E. Dubas, M. Muszyński, Łódź 2016, s. 167–183. <https://doi.org/10.18778/8088-010-8.13>

- Buczek K., *Zbiory dydaktyczne Gimnazjum i Liceum Wołyńskiego w Krzemieńcu (1805–1833)*, Warszawa 2016. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323526445>
- Bystron J.S., *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce XVI–XVIII wiek*, t. 2, Warszawa 1960.
- Ciesielski T., *Propagandowy wymiar uroczystości dworskich w pierwszych latach panowania Augusta III*, „*Wiek Stare i Nowe*” 2015, nr 13, s. 46–68.
- Dawidziak-Kładcza M., *O funkcjach tytułów prac naukowych z zakresu językoznawstwa*, „*Roczniki Biblioteczne*” 2015, nr 59, s. 125–139.
- Dawidziak-Kładcza M., *Syntaktyczne ukształtowanie tytułów tekstów naukowych*, „*Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Językoznawstwo*” 2014, z. 10, s. 87–103. <https://doi.org/10.16926/j.2014.10.06>
- Davigraund J., *Dar z niczego. O antropologii święta*, przeł. Ł. Jurasz-Dudzik, posłowie do wydania polskiego L. Kolankiewicz, Warszawa 2011.
- Dybiec J., *Źródła rękopiśmienne, archiwalne i drukowane do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zbiorach polskich i obcych*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus, B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, R. Ślęczka, Kraków 2014, s. 39–43.
- Dyczewski L., *Święto i jego kulturotwórcza rola*, „*Kultura i Społeczeństwo*” 2012, nr 4, s. 3–24.
- Eliade M., *Czas święty i mity*, przeł. A. Tatarkiewicz, [w:] *Antropologia kultury. Zagadnienia i wybór tekstów*, oprac. G. Godlewski, L. Kolankiewicz, A. Mencwel, P. Pęczek, Warszawa 2001, s. 89–98.
- Fenelon F., *O wychowaniu młodzieży płci żeńskiej przez Fenéleona, arcybiskupa kame-rackiego. Dzieło po wielu wydaniach, na nowo roku 1812 przedrukowane, a przez Modesta Watta Kosickiego, filozofii doktora na język polski przełożone z portretem Autora*, red. K. Bartnicka, wstęp i oprac. K. Buczek, Pułtusk 2009.
- Furmanek W., *Świętowanie w systemie problematyki humanistycznej pedagogiki pracy*, „*Edukacja Ustawiczna Dorosłych. Kwartalnik Naukowo-Metodyczny*” 2014, nr 4, s. 33–40.
- Główka D., Mazur E., *Na Bielany! O fenomenie świętowania słów kilka*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*” 2024, nr 4, s. 487–502. <https://doi.org/10.23858/KHKM72.2024.4.008>
- Górska M.K., *Świętowanie w szkołach KEN. Recenzja książki K. Buczek, Nadawać duszom kształt narodowy. Święta o państwowym charakterze w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, 228 s., 11 il., „*Wiek Oświecenia*” 2023, t. 39, s. 183–187. <https://doi.org/10.31338/0137-6942.wo.39.14>
- Janeczek S., *Ideaty wychowawcze w edukacji oświeceniowej (w perspektywie historii intelektualnej)*. Z dziejów Komisji Edukacji Narodowej, „*Roczniki Kulturoznawcze*” 2015, nr 2, s. 5–37. <https://doi.org/10.18290/rkult.2015.6.2-1>
- Janeczek S., *Komisja Edukacji Narodowej. Perspektywy badawcze w kręgu historii kultury intelektualnej*, „*Roczniki Kulturoznawcze*” 2010, nr 1, s. 115–134.
- Kostkiewiczowa T., *O kategorii codzienności i o codzienności w literaturze na przykładzie poezji XVIII wieku*, [w:] T. Kostkiewiczowa, *Z oddali i z bliska. Studia o wieku oświecenia*, Warszawa 2010, s. 262–277.
- Koźmian D., *Ideal wychowawczy Komisji Edukacji Narodowej na tle pedagogiki nowożytnej w Europie Zachodniej i w Polsce w XVIII wieku*, w 240 rocznicę

- powstania Komisji Edukacji Narodowej, „Edukacja Humanistyczna” 2014, nr 1, s. 63–71.
- Kraszewski J.L., *Podróż króla Stanisława Augusta do Kaniowa w roku 1787 podług listów Kazimierza Konstantego hrabiego de Bröl Platera, starosty inflanckiego*, Wilno 1860.
- Kryńska E.J., *Stan badań nad Komisją Edukacji Narodowej w kontekście jej jubileuszy*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej z perspektywy XXI wieku w 240 rocznicę utworzenia*, red. E.J. Kryńska, M. Głowska-Soldatow, Białystok 2014, s. 61–73.
- Manys B., *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*, Poznań 2014.
- Manys B., *Wjazd na województwo wileńskie Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki” jako przykład specyfiki kultury dworów magnackich w Wielkim Księstwie Litewskim*, [w:] *Europejski wiek XVIII. Uniwersalizm myśli, różnorodność dróg. Studia i materiały*, red. M. Dębowski, A. Grześkowiak-Krwawicz, M. Zwierzykowski, Kraków 2013, s. 307–319.
- Mielicka H., *Antropologia świąt i świętowania*, Kielce 2006.
- Mielicka-Pawłowska H., *Niecodzienność świętowania. Studium semiotyczne*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie” 2023, nr 12, s. 68–78. <https://doi.org/10.58562/zns.16978>
- Mitera-Dobrowolska M., *Kształcenie postaw ideowych młodego pokolenia w szkołach Komisji Edukacji Narodowej (1773–1794)*, „Roczniki Humanistyczne” 1977, z. 2, s. 163–198.
- Mrozowska K., *Trzy jubileusze Komisji Edukacji Narodowej 1873–1923–1973. (Przegląd dorobku i postulaty)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 1, s. 9–40.
- Mrozowska K., *Walka o nauczycieli świeckich w dobie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Wrocław 1956.
- Naruszewicz A., *Dziennik podróży Stanisława Augusta na Ukrainę i do innych ziem koronnych*, wydała M. Bober-Jankowska przy współpracy A. Maślowskiej-Nowak, Warszawa 2019, seria Biblioteka Pisarzy Polskiego Oświecenia.
- Piramowicz G., *Powinności nauczyciela oraz wybór mów i listów*, oprac. i wstępem opatrzyła K. Mrozowska, Wrocław–Kraków 1958.
- Polska M., *Formularz obleczenia kadeta w mundur korpusowy – wprowadzenie*, [w:] *Kajety Korpusu Kadetów Szkoły Rycerskiej*, t. 1, red. E. Wichrowska, A. Wdowik, Warszawa 2016, s. 293–298.
- Popiołek B., *Rytm życia. Codzienność i święto w gazetach rękopiśmiennych czasów saskich*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2013, z. 2, s. 5–18.
- Poraziński J., *Ceremoniał sejmowy w czasach saskich (1697–1763). Zarys problematyki*, [w:] *Między Barokiem a Oświeceniem. Obyczaje czasów saskich*, red. K. Stasiewicz, S. Achremczyk, Olsztyn 2000, s. 27–32.
- Ratajczak K., Nowicki M., *Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794). Bibliografia*, t. XIV, Warszawa 2018.
- Rolnik D., *Lata szkolne we wspomnieniach pamiętnikarzy czasów stanisławowskich (1764–1795)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus, B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, R. Ślęczka, Kraków 2014, s. 279–291.

- Slaby A., *Ceremoniał urzędniczy w życiu szlachty czasów saskich*, „*Wschodni Rocznik Humanistyczny*” 2020, nr 3, s. 207–223.
- Szybiak I., *Nauczyciel Komisji Edukacji Narodowej: ideał a rzeczywistość*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, red. K. Dormus, B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, R. Ślęczka, Kraków 2014, s. 133–145.
- Szybiak I., *Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, Wrocław 1980.
- Szybiak I., *Niektóre problemy nauczycieli szkół Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1783*, „*Rozprawy z Dziejów Oświaty*” 1975, nr 18, s. 67–76.
- Szybiak I., *Zawód nauczyciela a Komisja Edukacji Narodowej*, [w:] I. Szybiak, *Szkoła – nauczyciel – wychowanie. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75 urodzin i wieloletniej pracy naukowej*, red. A. Fijałkowski, J. Kamińska, Warszawa 2016, s. 259–268. <https://doi.org/10.31338/uw.9788323521006>
- Szybiak I., Buczek K., *Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794)*, t. X: *Szkoły w Wydziale Żmudzkiem*, Warszawa 2018.
- Trębska M., *Staropolskie szlacheckie oracje weselne. Genealogia, obrzęd, źródła*, Warszawa 2008.
- Wołoszyński R.W., *Popisy uczniów w szkołach Komisji Edukacji Narodowej jako wyraz przyswajania nowych treści naukowych*, [w:] *Nowożytna myśl naukowa w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, red. K. Stasiewicz-Jasiukowa, Wrocław 1973, s. 159–202.
- Wołoszyński R.W., *Problematyka reform Rzeczypospolitej w popisach uczniów szkół Komisji Edukacji Narodowej. (Kilka uwag o postawie politycznej nauczycieli epoki)*, „*Roczniki Humanistyczne*” 1977, z. 2, s. 199–216.
- Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej Warszawskiej Societatis Jesu w krasomówczej sztuce ćwiczących się zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu Profesora Retoryki w tejże Akademii za pozwoleniem starszych w Wilnie w Drukarni przy Akademii, Wilno 1796*, <https://polona2.pl/item/zabawki-oratorskie-cz-1-2,MTM3NTQzNDQx/4/#info:metadata>
- Zabawki poetyckie rozmaitym wierszem polskim napisane przez X. Onufrego Rutkowskiego Scholarum Piarum w Konwikcie Nobilium Lwowskim Retoryki i Poetyki Profesora Roku 1775 we Lwowie w Drukarni Antoniego Pillera, Cesarsko-królewskiego Guber. Typografa, Lwów 1775*, <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/30097/edition/27206/content>

Strony internetowe

<https://www.wuw.pl/Instrukcja-przygotowania-materialu-do-wydania-dla-Wydawnictw-Uniwersytetu-Warszawskiego-WUW-cinfo-pol-19.html>

Marzena Gonera – dr nauk humanistycznych w dyscyplinach historia (od 2017 roku) i literaturoznawstwo (od 2023 roku). Absolwentka Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie (wcześniej: Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im Jana Długosza), z którym była twórczo związana. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje na kulturze politycznej, edukacji oraz retoryce sejmowej okresu stanisławowskiego. Najważniejsze publikacje: *Topika afektownej skromności w wybranych wystąpieniach sejmowych Adama Kazimierza Czartoryskiego*, „*Collectanea Philologica*” 2019, nr 22; *Sejmowe*

mowy popisowe Kazimierza Nestora Sapiehy. Inspiracje antyczną myślą retoryczną, „Symbolae Philologorum Posnaniensium. Graciae et Latinae” 2022, nr 33; *Rola i siła argumentów z prawa w oświeceniowym dyskursie sejmowym (na podstawie mów Kazimierza Nestora Sapiehy)*, „Rocznik Komparatystyczny” 2022, nr 13 oraz *Exempla i sentencie w mowach sejmowych Adama Kazimierza Czartoryskiego*, „Pamiętnik Literacki” 2024, nr 3. Obecnie przygotowuje do druku książkę *Kazimierz Nestor Sapieha (1757–1798) – orator polskiego Oświecenia*. Od 2018 roku jest członkiem częstochowskiego oddziału Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego. Współpracuje również z częstochowskim oddziałem Polskiego Towarzystwa Historycznego.
E-mail: agagoner5@interia.pl